

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

2025, 15: 221-252

‘el-Mahsûl’ Adlı Eseri Bağlamında Fahreddin er-Râzî’nin Haber-i Vâhid’e Dair Görüşleri

Fakhr Al-Dîn Al-Râzî’s Views On Khabar Al-Wâhid In The Context Of His Work ‘Al-Mahşûl’

آراء فخر الدين الرازي حول اخبار الواحد في ضوء كتابه ‘المحصل’

Mehmet Turan

Dr. Öğr. Üyesi | Assistant Professor Dr.
Batman University | Faculty of Theology
Batman | Türkiye

E-mail: mehmet.turan@hotmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0001-8611-5308

RORID: <https://ror.org/051tsqh55>

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 04.08.2025

Kabul Tarihi | Accepted Date: 16.12.2025

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2025

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık | December

DOI: 10.61218/hadith.1757953

Atıf | Citation: Turan, Mehmet. “‘el-Mahsûl’ Adlı Eseri Bağlamında Fahreddin er-Râzî’nin Haber-i Vâhid’e Dair Görüşleri”. *HADITH* 15 (Aralık 2025), 221-252.

Etik Beyan | Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Mehmet Turan)

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. | No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. | No external funding was used to support this research.

Yayıncı | Published by: Veysel Özdemir.

İntihal | Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. | This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: index.hadith@samsun.edu.tr

'el-Mahsûl' Adlı Eseri Bağlamında Fahreddin er-Râzî'nin Haber-i Vâhid'e Dair Görüşleri

Dr. Mehmet Turan

Anahtar Kelimeler	Öz
Hadis Sünnet Haber-i Vâhid Fahreddin er-Râzî el-Mahsûl	<p>Bu makale, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) tarafından fıkıh usulünün mütekellim metoduyla kaleme aldığı önemli eserlerinden biri olan el-Mahsûl fi ilmi usuli'l-fikh adlı eseri bağlamında, haber-i vâhid'in şer'î-amelî konulardaki hücciyetini konu edinmektedir. Çalışma, Râzî'nin haber-i vâhid'in hücciyetine dair ortaya koyduğu delilleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, onun akidevî meselelerdeki haber-i vâhid anlayışına da kısaca değinilerek, ahad haberlerin zan ifade etmesi nedeniyle ulûhiyetle ilgili konularda delil olarak kullanılamayacağı kanaatini taşıdığı belirlenmiştir. Fahreddin er-Râzî bu yöndeki katı kanaatinin aksine, haber-i vâhid'in şer'î meselelerde delil olarak kullanılabilmesi görüşünü benimsemektedir. Bu görünürdeki metodolojik farklılığın ardında yatan nedenleri, Râzî'nin konuyla ilgili öne sürdüğü şartları ve sınırlamaları tespit etmek, çalışmamızın ana problemini oluşturmaktadır. Ona göre, haber-i vâhid'in şer'î meselelerde delil olarak kullanılabilmesi için ahad hadis metninin kat'î bir delille çelişmemesi temel şarttır. Ayrıca O, Haber-i vâhid'in delil olarak kullanılabilmesi tezini desteklemek amacıyla Kur'an, mütevâtir sünnet, icmâ ve kıyastan deliller sunmaktadır. Râzî, muhtemel bir zararın defedilmesi ihtimaline binaen haber-i vâhidle amel etmenin aklen de caiz olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada, Fahreddin er-Râzî'nin şer'î meselelerde haber-i vâhid'in hüccet olarak kabul edilebilmesi için ravide aradığı şartlar detaylı bir şekilde tahlil edilmiştir. Râzî'nin ahad haberlerle amel etme hususunda ortaya koyduğu deliller incelenmiş, haber-i vâhid'in kabulü için öne sürdüğü şartların neler olduğu tespit edilmiş ve Râzî'nin haber-i vâhide yaklaşımı bilimsel bir perspektifle analiz edilmiştir. Bu bağlamda, Râzî'nin metodolojisi ve raviden beklediği nitelikler kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.</p>

Fakhr Al-Dîn Al-Râzî's Views On Khabar Al-Wâhid In The Context Of His Work 'Al-Mahşûl'

Keywords	Abstract
Hadith Sunnah Khabar al-Wâhid Fakhr al-Dîn al-Râzî al-Mahşûl	<p>This article examines the probative value (hujjiyyah) of solitary reports (khabar al-wâhid) in practical legal (shar'î-amalî) matters within the context of al-Mahşûl fi 'ilm usûl al-fikh, a seminal work on Islamic legal theory authored by Fakhr al-Dîn al-Râzî (d. 606/1210) according to the theologians' (mutakallimîn) methodology. The primary objective is to identify the arguments al-Râzî advances regarding the evidentiary authority of such reports. The study first addresses his understanding of khabar al-wâhid in theological ('aqidah) matters, determining that he rejects their use in issues pertaining to divinity (ulûhiyyah) as they yield only speculative knowledge (ẓann). However, contrary to this rigid theological stance, al-Râzî adopts the view that khabar al-wâhid serves as valid evidence in legal (shar'î) matters. Investigating the reasons for this apparent methodological divergence, along with the conditions al-Râzî stipulates, constitutes the core problem of this research. According to al-Râzî, a fundamental condition for admissibility is that the text (matn) must not conflict with definitive (qaṭ'î) evidence. He substantiates this thesis using arguments from the Qur'an, mutawâtir Sunnah, consensus (ijmâ'), and analogical reasoning (qiyās), adding that acting upon solitary reports is rationally permissible to ward off potential harm. Consequently, this study analyzes the qualifications al-Râzî requires in a narrator (râwî) and evaluates his overall methodology. By examining his justifications and strict criteria for validity, the paper offers a comprehensive scholarly perspective on al-Râzî's approach to khabar al-wâhid.</p>

Giriş

Mütekellimûn metoduyla yazılan ve fıkıh usulünün temel kaynaklarından biri olan *el-Mahsûl*, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) tarafından kaleme alınan önemli eserlerden biridir. Bizleri bu konuyu seçmeye iten temel etkenlerin başında Râzî'nin haber-i vâhid ile ilgili görüşlerinin hem kelâmî hem de usûlî eserleri bağlamında tespit edilmesi gelmektedir. Zira o itikadi konularda haber-i vâhid'in delil olamayacağını savunurken şerî-amelî konularda ise hüccet olarak kullanılabileceğini söylemektedir. Onun bu görüşlerinin temellerini ve iç tutarlılığını ortaya koymak son derece önem arz etmektedir. Bu bağlamda Râzî'nin konuyla ilgili delillerini, şartlarını ve sınırlamalarını tespit etmek, çalışmamızın ana gerekçesini oluşturmaktadır.

el-Mahsûl adlı eser üzerinde fikhî açıdan birkaç çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri, Râzî'nin ictihad ve müctehid kavramlarıyla ilgili yaklaşımı ve ictihad anlayışını ortaya koymayı amaçlamaktadır.¹ Diğer çalışma ise Râzî'nin usûl düşüncesinde umûm lafızların mahiyetini konu almaktadır.²

Fahreddin er-Râzî'nin fikhî-ameli konularda haber-i vâhid anlayışını müstakil olarak ele alıp irdeleyen bir çalışmaya rastlamış değiliz. Doğrudan *el-Mahsûl* adlı eserle ilgili olmamakla beraber Râzî'nin itikadi açıdan haber-i vâhid yaklaşımını ele alan bir makale bulunmaktadır. Yazar, makalede konuyu kelami açıdan ele almakta ve ahad haberlerin itikadi konularda delil değerini, Râzî'nin konuya yaklaşımı bağlamında incelemektedir. Nitekim çalışmamızın ilk kısımlarında bu makaleden istifade edilmiştir.³ Hadis alanındaki çalışmalar incelendiğinde vakıf olabildiğimiz kadarıyla *el-Mahsûl* ile ilgili iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri ilgili eser özelinde Râzî'nin Hz. Peygamber'in fiillerine yaklaşımını konu edinmekte olup onun haber-i vâhid yaklaşımını ise ele almamaktadır.⁴ Diğer çalışma ise müstakil olarak onun haber-i vâhid anlayışı üzerine yapılan bir çalışma olmamakla beraber Râzî'nin *el-Mahsûl* adlı eseri üzerine yapılan en kapsamlı çalışma olup, hadisin fıkıh usulündeki kaynak değeri incelenmekte ve bu bağlamda Râzî'nin haber-i vâhid anlayışına da değinilmektedir.⁵ Çalışmada haber-i vâhid'in delil değeri genel çerçevesiyle sunulmakla birlikte bunun ayrıntılı bir analizinin yapılmadığını söyleyebiliriz.

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Bulut, *el-Mahsul Bağlamında Fahreddin er-Râzî'nin İctihad Anlayışı* (Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 1-66.

² Ayrıntılı bilgi için bk. İmam Rabbani Çelik, *Fahreddin Er-Râzî'nin Usûl Düşüncesinde Umûm Lafızların Mahiyeti* (el-Mahsûl Örneği) (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 9-93.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Salih Sabri Yavuz, "Fahreddin Er-Râzî'ye Göre Epistemolojik Ve İtikadi Açından Ahad Haber Ve Kritiği", *İslâmî Araştırmalar*, 17/3 (2004), 150-161.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Nurullah Agitoğlu, "El-Mahsûl Adlı Eseri Çerçevesinde Şâfiî Usûlcü Fahreddin Er-Râzî'nin Hz. Peygamber'in Fiillerine Yaklaşımı", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/17 (31 Ağustos 2017), 51-62.

⁵ Bilgi için bk. Bayram Kanarya, *Hadisin Fıkıh Usulünde Kaynak Değeri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 132-136.

Çalışmamızda önceki çalışmalardan farklı olarak haber-i vâhid'in şer'i meselelerde delil olarak kullanılabileceğini söyleyen Râzî'nin bunu ispatlamak için getirmiş olduğu argümanlar tek tek müstakil başlıklar altında ele alınmakta ve bu deliller ayrıntılı bir biçimde tenkid süzgecinden geçirilerek tartışılmaktadır. Ayrıca haber-i vâhid ile amel edilebilmesi için haberin kaynağında bulunması gereken şartlar bu çalışmada tespit edilerek okuyucuya sunulmuştur. Buna ek olarak çalışmamızda haber-i vâhid ile amel edilebilmesi için hadis metninde bulunması gereken şartlara da değinilmiştir. Râzî'nin haber-i vâhid ile ilgili görüşleri hem kelâmî hem de usûlî eserleri bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle de haber-i vâhide yüklediği epistemolojik statü yer yer farklı yönlerden tartışmaya açılmıştır. Râzî'nin inançla ilgili meselelerde haber-i vâhid yaklaşımına da çalışmamızda değinilmiş olması okuyucuya her iki konuda Râzî'nin görüşlerinin temellerini ve iç tutarlılığını görme imkânı tanımaktadır. Bu yönüyle makalenin alandaki mevcut çalışmalarını tamamlayıcı ve derinleştirici bir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

Usûl âlimleri, hadise dair görüşlerini genellikle fıkıh usulüyle ilgili kaleme aldıkları eserlerde beyan etmişlerdir. Nitekim Râzî de *el-Mahsûl* adlı eserinin "Kitabu'l-Ahbar" başlıklı bölümünde konuyla ilgili görüşlerini serdetmiştir. Usûl âlimlerinin sünnet-hadis yaklaşımlarına dair ülkemizde yapılan bilimsel çalışmalar henüz istenilen seviyeye ulaşabilmiş değildir. Bu gereklilikten hareketle çalışma, usul âlimlerinden biri olan Fahreddin er-Râzî'nin söz konusu meseleye yaklaşımını ele alıp incelenmekte ve onun haber-i vâhid için öne sürdüğü ilgili şartları tenkid süzgecinden geçirerek tartışılmaktadır. Çalışma bu yönüyle fıkıh usûlü âlimlerinden birinin haber-i vâhid anlayışına ışık tutmayı hedeflemektedir.

1. Ahad Haber ve Hücciyet Değeri

1.1. Tanımı

Vâhid kelimesinin çoğulu olan Ahad, bazen tekil olarak "Haberü'l-Vâhid" şeklinde haber kelimesine muzaf kılınarak, bazen de sıfat tamamlaması olarak "Haberün Vâhidün" şeklinde kullanılmıştır. "Haberü'l-Ahad" veya "Ahbârü'l-Ahâd" şeklinde de kullanımları mevcuttur.⁶

Sözlükte haber-i vâhid, tek anlamına gelen "vâhid" ile havadis anlamına gelen "haber" kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş olup tek kişinin rivayet ettiği haber anlamına gelmektedir.⁷ İmam Şâfiî'nin deyimiyile haber-i hassa diye de isimlendirilen bu kavram terim olarak

⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Tairihi ve Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 184.

⁷ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Beyrut: Dâru'l-fikr, Beyrut 1994), 5/297-300, 6/325.

“bir veya birkaç kişinin haberi”⁸ anlamında kullanılırken, daha sonraları “mütevâtir hadisin şartlarını taşımayan veya mütevâtir⁹ seviyesine ulaşmayan haber” olarak tanımlanmıştır.¹⁰

Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl* isimli eserinde haberleri bilgi değeri açısından birkaç kısma ayırmaktadır:

1. Doğruluğu kesin olan,
2. Yalan olduğu kesin olan,

3. Doğru veya yalan olduğu kesin olarak bilinmeyen haberler.¹¹ Doğruluk ihtimallerinde şüphe bulunduğu için doğru veya yalan olduğu ilk bakışta tespit edilemeyen bu haberler genel olarak ahad haberler diye bilinmektedir.¹² Yukarıdaki taksimin kelim ve usûl eserlerinde yaygın olarak kullanılan haber tasnif şekli olduğu da ayrıca belirtilmelidir.¹³

Biz burada ahad haberler ile ilgili olan üçüncü kısmı ele alıp inceleyeceğiz.

1.2. Akaid alanında haber-i vâhid kullanımı

Başta hadisçiler olmak üzere, İslam âlimlerinin çoğunluğu tarafından ahad haberlerin zan ifade ettiği dile getirilmiştir.¹⁴ Ancak bilgi değeri açısından haber-i vâhidlerin hepsi aynı seviyede telakki edilmemiş, bilhassa hadis usulü âlimleri tarafından “el-Haberü'l-Muhtaffu bi'l-Karain” diye isimlendirilen, yani karinelerle desteklenmiş ahad haberlerin diğer haberlerden daha üstün olacağına dikkat çekilmiştir. Bu karinelerin neler olabileceği ise ayrıntılı bir şekilde hadis usulü âlimlerince

⁸ Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Er-Risâle*, thk. Ahmed Şakir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940), 369; Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/349.

⁹ Mütevâtir haberin kavramsallaşma sürecine dair detaylı bilgi için bk. Abdulvasıf Eraslan, “*Kâdî Abdülcebâr'da Mütevâtir Teorisi*”, *Kader* 17/2 (Aralık 2019), 437-473.

¹⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzih-i Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* (Kahire: Dâru'l-Âsar, 2002) 5-10. Ayrıca Şâfiî, Câhız, Bâkılânî ve Hatîb el-Bağdâdî gibi otoriteler tarafından, tanımlarda bazen bilgi değeri (huciyet), bazen de râvi sayısı ön plana çıkartılarak yapılan çeşitli ahad haber tanımları için bk. Abdulvasıf Eraslan, *Mu'tezile'de Haber Teorisi (Kâdî Abdülcebâr Örneği)* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 166.

¹¹ Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *el-Mahsûl- fi ilmi usuli'l-fikh*, thk. Cabir Feyyaz el-Alvanî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1997), 4/226. Haberlerin bu şekilde taksimini İshâ b. Ebân, Hatîb el-Bağdâdî ve Cüveynî'ye kadar geriye götürmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bk. Eraslan, *Mu'tezile'de Haber Teorisi*, 83.

¹² Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber* (Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008), 60.

¹³ Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber*, 55-56.

¹⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *Tedribu'r-râvi fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004), 103.

açıklanmıştır.¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî karinelerle desteklense bile bu tür haberlerin zarurî değil nazârî ilim ifade ettiğini belirtmiştir.¹⁶

Yukarıda değindiğimiz özelliklere sahip hadislerin kesin bilgi ifade ettiğini öne sürenler olsa da başta İmam Nevevî olmak üzere âlimler karine ile desteklenmiş olsa bile haber-i vâhid'in zan ifade edeceği görüşündedirler.¹⁷ Burada kastedilen zandan maksat doğru olma ihtimalinin galip olduğu, fakat az da olsa hata ihtimali barındıran bilgi demektir.¹⁸ Haber-i vâhid'in içerdiği bu zan ihtimalinden dolayı âlimlerin çoğu tarafından akaid alanında delil olamayacağı görüşü benimsenmiştir. Zira itikad esasları, zan ile değil sadece kesinliğinde şüphe duyulmayan deliller söz konusu olduğunda belirlenebilir.¹⁹

İfade ettikleri zan nedeniyle ahad haberlerin uluhiyyet ile ilgili meselelerde delil olarak kullanılamayacağını dile getiren Fahreddin er-Râzî, bu görüşünü temellendirmek için şu delilleri öne sürmektedir:

1.2.1.Hadis rivayetinde bulunan ravilerin masum olmaması

Bilindiği üzere İslam düşüncesinde peygamberler hariç hiçbir ferden ismet sıfatına sahip olmadığı dile getirilmiştir. Dolayısıyla ravilerin de insan olmaları hasebiyle günah işleme potansiyeline sahip oldukları bilinen bir husustur. Fahreddin er-Râzî de ravilerin masum ve günahsız olmadıklarına, hataya düşebileceklerine dikkatleri çekerek bu hususa delil olarak şunları dile getirmektedir:

“Hadis âlimleri, Hz. Ali'nin masum olduğu hususunda ittifak eden Rafizî'leri tekfir etmişlerdir. Eğer Hz. Ali'nin masum olduğunu söylemek küfrü gerektiriyorsa, bu onun masum olmadığı anlamına gelir ki, onun masum olmaması diğer ravilerin de masum olmadığı ve hataya düşebileceği sonucunu doğurur. Bu nedenle onların sadık oluşları zorunlu değil zanni bir bilgidir. Sadık oluşları zanni olduğundan dolayı verdikleri haberde zan ifade eder.”²⁰

Bu ifadelerden hareketle Fahreddin er-Râzî'nin usûlî değerlendirmesine göre, rivayet zincirinde yer alan râvilerin masumiyet vasfından yoksun oluşları, onların beşerî nitelikleri gereği

¹⁵ İbn Hacer, *Nüzhe*, 11-12.

¹⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, 11-12. Ayrıca bu tür haberlerin bilgi değeri Mu'tezilî kelamcılarca da tartışılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdulvasif Eraslan, “Basrâ Mu'tezile'sinin Son Dönem Temsilcisi Kâdî Abdülcebbâr'a Göre Âhâd Haber”, *Şarkiyat* 11/3 (Aralık 2019), 1166.

¹⁷ Suyûtî, *Tedribu'r-ravi*, 102-103.

¹⁸ Hansu, *Mütevâtir Haber*, 65.

¹⁹ Muhammed b. Ali et-Tayyib Ebu'l-Hüseyn el-Basrî el-Mü'tezilî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, thk. Halil Meys (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1983), 2/101-103.

²⁰ Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Esasu't-takdis* (Kahire: Mektebetu'l-Kulliyati'l-Ezheriyye, 1986), 215.

hataya düşme ve yalan söyleme ihtimallerini de beraberinde getirmektedir. Bu da sadık oluşlarının kesin değil zanni olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla doğruluğu zanni olanların aktardığı haber de zan ifade etmektedir. Bu nedenle de Râzî, itikadî esaslarda zan ifade eden haber-i vâhid'in kullanılmasının câiz olmadığı neticesine varmıştır.²¹ Ayrıca Râzî, zan ifade eden haberlerin delil olarak kullanılmayacağına ilişkin şu ayetleri de delil olarak gösterir:

وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا

“Şüphesiz zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez.”²²

إِنَّ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ

“Onlar sadece zanna tâbî olurlar.”²³

وَلَا تَقِفْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ

“Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme.”²⁴

وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Ve Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.”²⁵

Râzî, yukarıdaki âyetlerde yer alan zannı tahlil ederek, kesin bilgiye ulaşma imkânı bulunmadığı durumlarda, maslahatı gerektiren şer’î ve örfî fiillerde zanna tâbî olunabileceğini, ancak itikadla ilgili konularda zannın hak karşısında hiçbir şey ifade etmediğini belirtir.²⁶

Kur’an-ı Kerim’de kişinin zanna uymasının tenkit edildiğini ve bunun hakikat açısından hiçbir değer taşımadığının ifade edildiğini göz önünde bulunduran Râzî’nin, Allah’ın zatı ve sıfatları konusunda zanni bilgiye dayanarak hareket edilmemesi gerektiği görüşünde olduğu söylenebilir.

1.2.2. Sahabenin sahabeyi tenkidi

Râzî’ye göre ravi tabakaları arasında en üstün meziyete sahip olanlar sahabe nesli olmakla beraber onların rivayet ettiği haberlerin kesin/yakin bilgi ifade etmediği bilinmektedir. Ona göre sahabenin rivayet ettikleri haber-i vâhidlerin kesin bilgi ifade etmediğinin delili, muhaddislerin bize aktardığı ve ashaptan bazılarının diğerlerini tenkit edip eleştirdiği rivayetlerdir. Zira kaynaklarda Hz. Ömer’in (r.a) Ebu Musa el-Eşarî’yi “isti’zan” hadisi konusunda sıkıştırıp ondan şahit istediği²⁷ Hz. Ali’nin ise Hz. Peygamber’den hadis nakleden bazı sahabilere yemin ettirdiği ve ancak bu yeminden

²¹ Râzî, *Esasu’t-takdis*, 215.

²² en-Necm 53/28.

²³ en-Necm 53/28.

²⁴ el-İsra 17/36.

²⁵ el-A’raf 7/33.

²⁶ Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Gayb/et-Tefsîru'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1999), 28/259.

²⁷ Ebu Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahihu Müslim* (Riyad: Dâru's-Selam, 2000), “Adab” 36.

sonra onları tasdik ettiği²⁸ aktarılmaktadır. Râzî, sahabenin sahabeye yönelttiği eleştirilere daha pek çok örnek zikretmektedir. Örneğin, Abdullah b. Ömer'in "ölü, ailesinin kendisi için ağlaması sebebiyle azap görür" dediği Hz. Aişe'ye aktarılınca, Hz. Aişe bu rivayete Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez."²⁹ ayetiyle itiraz edip söz konusu olayın özel bir bağlamının bulunduğuna dikkatleri çekerek olayın sebab-i vürudunu da aktararak tashih etmiştir.³⁰ Fatıma bnt. Kays'ın Ebu Amr b. Hafs tarafından üç talakla boşandığında, Hz. Peygamberin kendisi için ne ev ne de nafaka tayin etmediğine dair rivayeti de sahabenin birbirlerine yönelttiği eleştirilere örnek olarak verilebilir. Nitekim ilgili rivayette geçen hüküm Hz. Ömer'e aktarıldığında o, "Ezbelerleyip ezberlemediği veya unutup unutmadığı belli olmayan bir kadın sebebiyle Allah'ın kitabını ve peygamberimizin sünnetini bırakamayız."³¹ diyerek onun naklettiği bu haberin kat'iyet ifade etmediğini belirtmiştir.

Râzî yukarıdaki değerlendirme ve misallere ek olarak konuyla ilgili daha birçok örnek zikrederek³² konuyu şu şekilde özetler:

"Burada eleştiren ve eleştirilen iki taraf söz konusudur. Her iki taraf aynı anda haklı olamayacağına göre taraflardan birinin hatalı olduğu kesinleşmektedir. Allah Kur'an'da genel olarak sahabeyi övmektedir. Bu nedenle ahad haberler inanç esasları alanında yani Allah'ın zatı ve sıfatları ile ilgili inanç konularında delil olarak kullanılamaz. Ancak zannın yeterli olduğu fûru' fıkıh alanında delil olarak kullanılabilir."³³

Görüldüğü gibi Râzî, sahabilerin birbiri hakkında bazen incitici sözler sarf ettiklerini, bazen de suçlayıcı ifadeler kullandıklarını ve bu nedenle rivayetlerinin yakîn ifade etmediğini ortaya koymaya çalışmıştır.

1.2.3. Uydurma haberlerin varlığı

Uluhiyyet ile ilgili meselelerde ahad haberlerin delil olarak kullanılmayacağını dile getiren Fahreddin er-Râzî'nin, bu görüşünü desteklemek için öne sürdüğü delillerden bir diğeri de mevzu hadislerin varlığıdır. Nitekim Râzî, kafirler/mulhidler tarafından Hz. Peygamber adına birçok hadis uydurulduğunun tespit edildiğini söylemekte ve bu dinsizlerin bazı temiz kalpli muhaddisleri kandırdıklarını ve iyi niyetlerinden yararlanarak uydurdıkları hadisleri onlara kabul ettirdiklerini

²⁸ Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Camiu'l-Kebîr/Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşar Avad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1998), "Tefsir" 4.

²⁹ en-Necm 53/38.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetu Dâru's-Selâm, 1999), "Cenâiz" 32.

³¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Darekutnî* thk. Şuayb el-Arnavutî-Hasan Abdulmünim Şilbî-Abdullatif Hirzullah- Ahmet Berhum (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2004), 5/45, (No. 3959).

³² Râzî, *Esâsü't-takdîs*, 216-217.

³³ Râzî, *Esâsü't-takdîs*, 217.

belirtmektedir. Ona göre her ne kadar Buharî ve Müslim gibi hadis âlimleri son derece titiz davransalar da bununla beraber onların da gaybı bilmedikleri muhakkaktır. Zira onlar takatleri dâhilinde hadisleri ayıklamaya çalışmışlardır. Fakat sonuç itibariyle onlar da hatadan korunmuş değillerdir.³⁴ Yukarıda aktarmış olduğumuz hususları dile getiren Râzî, haber-i vâhidleri değerlendirirken bu tür durumlarında göz önüne alınması gerektiğini söylemekte, mevzu haberlerin varlığını ahad haberlerin ilim ifade edemeyeceğine delil olarak getirmektedir.

1.2.4. Metnin muhtevasının dikkate alınmaması

Râzî, muhaddislerin en ufak bir kusurda ravileri cerh ettiklerini söyler. Mesela muhaddislerin ahad yolla gelen haberleri değerlendirirken Hz. Ali'yi sevme eğiliminde olan kimseyi Rafîzi olarak nitelendirip rivayetlerini kabul etmediklerini dile getirir. Aynı şekilde Râzî, Ma'bed el-Cühenî'nin de (ö. 83/702), Kaderiyeden kabul edildiği için muhaddisler tarafından rivayetlerinin muteber sayılmadığını belirtilmiştir.³⁵ Bununla beraber Râzî, hadis âlimleri arasında "Ma'bed el-Cühenî, Allah'ı rububiyet vasfına ve şanına yakışmayacak şekilde tasvir ettiği için rivayetleri kabul edilemez" diyen hiç kimsenin çıkmadığını bunun da son derece garip bir durum olduğunu dile getirmiştir.³⁶ Kanaatimizce burada Fahreddin er-Râzî, muhaddislerin, ravilerin kusurlarını göz önünde bulundurarak onları cerh edip rivayetlerini reddettiklerine dikkatleri çekmektedir. Fakat aynı hassasiyetin teşbih ve teccim içerikli olup Allah'ın şanına yakışmayan türden bilgileri ihtiva eden rivayetler için gösterilmediğini de ayrıca vurgulamaktadır. Dolayısıyla ona göre muhaddisler nasıl ki ravide bulunan bir kusurdan dolayı rivayetleri reddediyorlarsa, içerik olarak Allah'ın uluhiyyet ve rububiyet vasfına yakışmayan rivayetleri de reddetmelilerdir. Dolayısıyla burada Râzî'nin, teşbih ve teccim içerikli rivayetler hususunda muhaddislerin aynı hassasiyeti gözetmediklerine vurgu yaptığı ve bu hususu eleştirdiği söylenebilir.

1.2.5. Hadislerin manen rivayet edilmiş olmaları

İtikadi konularda haber-i vâhid'in delil olamayacağına dair Râzî'nin öne sürdüğü delillerden bir diğeri de hadislerin manen rivayet edilmiş olmalarıdır. Râzî konuyla ilgili olarak şunları dile getirir:

"Hadisleri Hz. Peygamber'den işiten raviler, onları aynı lafızlarla kaydetmemişlerdir. Bilakis hadisi bir mecliste işitmişler, daha sonra o işittiklerini yirmi sene sonra veya daha fazla bir süre aradan geçtikten sonra rivayet etmişlerdir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, yani işittiği bir şeyi yirmi veya otuz yıl sonra rivayet eden birinin duyduklarını olduğu gibi aktarması imkânsızdır. Bu durumda Ravinin aktardığı lafızlardan bazılarının Hz. Peygamber'e ait olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu gayet olağan bir durumdur. Zira bir şeyi işitip

³⁴ Râzî, *Esâsü't-takdîs*, 217-218.

³⁵ Râzî, *Esâsü't-takdîs*, 218.

³⁶ Râzî, *Esâsü't-takdîs*, 218.

de onu yazmayan veya her gün duyduğunu tekrar etmeyen kimse, bu duyduğunu yirmi veya otuz sene sonra aktarmaya kalktığında bazı şeyleri unutmaması veya cümlenin tertibinde değişiklikler yapması, takdim ve tehirlerin olması son derece muhtemel bir durumdur.”³⁷

Râzî yukarıda sıralamış olduğumuz gerekçeleri zikrettikten sonra ahad haberlerin Allah'ın zatı ve sıfatları hususunda delil olarak kullanılamayacağını beyan etmektedir.³⁸ Râzî'nin ahad haberlerin zan ifade ettiğini ve inanç konularının tespitinde özellikle de Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında tek başına yeterli olamayacağını belirttiği söylenebilir. Râzî'nin bu görüşünü temellendirirken ahad haberler konusunda aşırı derecede eleştirel bir tutum sergilediği görülmektedir. Onun *Esâsü't-takdîs* adlı eserini İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'ine reddiye olarak kaleme aldığı belirtilmektedir. *Kitâbü't-Tevhîd*'in içerik olarak teşbih ve tecsim anlayışına zemin hazırlayacak bir muhtevaya sahip olduğu göz önüne alındığında bu durum daha iyi anlaşılabilir.³⁹ Zira İslam düşüncesiyle ilgili kaleme alınan eserler çoğu zaman belirli bir görüşü reddetme ya da karşıt bir anlayışa cevap verme amacıyla yazılmaktadır. Nitekim Râzî'nin *Esâsü't-takdîs* adlı eseri de polemik boyutuna varan bir üslupla kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Râzî'nin ahad haberlere yönelttiği bu sert eleştiriler, söz konusu ilmî ve fikrî zeminin tabii bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.⁴⁰

1.3. Haber-i vâhid'in fikhî-ameli konularda delil oluşu

İtikadi meselelerde haber-i vâhid'in delil olamayacağı görüşünde olan âlimlerin büyük çoğunluğu, onun fikhî-amelî konularda delil olacağı kanaatinde dirler. Bu görüş dile getirilirken kullanılan “Haber-i vâhid bilgi gerektirmez” veya “Haber-i vâhid bilgi gerektirmez, amel gerektirir” şeklindeki kalıplar bu duruma işaret etmektedir.⁴¹ Usulcülerin hemen hemen hepsi “Haber-i vâhid, kesin bilgi ifade etmese de amelî konularda makbul kabul edilmiştir. Zira haber-i vâhid, güçlü zannı (zann-ı gâlib) doğurur ve bu düzeydeki bir zan, şer'î hükümlerde amelin vâcip olması için yeterli görülmüştür.”⁴² diyerek haber-i vâhid'in, amelî konularda delil olarak kullanılmasında, herhangi bir mahzurun olmadığını dile getirmişlerdir. Fahreddin er-Râzî de diğer usûl âlimleri gibi Haber-i vâhid'in şer'i meselelerde delil olarak kullanılabileceğini söylemektedir.⁴³

³⁷ Râzî, *Esâsü't-takdîs*, 218-219.

³⁸ Râzî, *Esâsü't-takdîs*, 218-219.

³⁹ Metin Yurdağür, “*Esâsü't-Takdîs*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/358.

⁴⁰ Yavuz, “Fahreddin er-Râzî'ye Göre Epistemolojik ve İtikadi Açından Ahad Haber ve Kritiği”, 161.

⁴¹ H. Yunus Apaydın, “Haber-i Vâhid” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/356; Ayrıca haber-i vahidin bilgi değeri hakkında daha geniş bilgi için bk. Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönünden Değeri* (Ankara: D.İ.B.Yayınları, 1998), 100-120; Yusuf Şevki Yavuz, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/352-355.

⁴² Apaydın, “Haber-i Vâhid”, 14/356.

⁴³ Râzî, *el-Mahsûl*, 4/354.

Râzî ahad haberlerin hücciyetine delil olarak şu sıralamayı yapmaktadır:

1.3.1. Kur'an

Burada Fahreddin er-Râzî'nin haber-i vâhid'in hücciyetine kaynaklık ettiğini düşündüğü iki ayeti zikredeceğiz.

Tevbe Suresi 122. Ayet:

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ.

“(Ne var ki) Mü'minlerin hepsi toptan seferber olacak değıllerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar.”

Râzî'nin “Haber-i vâhid'in Hücciyeti” başlığı altında ele aldığı delillerden ilki Tevbe suresinde yer alan yüz yirmi ikinci ayettir. Bu ayet ahad haberlerin hücciyetini savunan ve bunu ispatlamak isteyen hemen hemen bütün âlimler tarafından delil olarak kullanılmıştır. Ayet ister Şâfiî⁴⁴ ve Hanefî⁴⁵ olsun, isterse de Malikî,⁴⁶ Hanbelî⁴⁷ ve Mutezili⁴⁸ olsun haber-i vâhid'in hücciyetini savunan herkesçe zikredilmiştir.

Râzî bu ayetteki istidlal vechini açıklarken şunları dile getirmektedir: “Bu ayette yüce Allah bir taifenin uyarması ile sakındırmayı gerekli kılmıştır. Taire ise sayıları itibariyle sözleri ilim ifade etmeyen kimselerdir. Sayıları itibariyle sözleri kesin bilgi ifade etmeyen bir çoğunluğun uyarması ile sakınmak gerekli kılındığına göre, kesin bilgi ifade etmeyen haber-i vâhidlerle de amel etmek gereklidir.”⁴⁹

Bunun yanı sıra Râzî, sayıları kesin bilgi ifade edecek çoğunluğa ulaşmamış kimselerin, verdiği haberlerle amel etmenin vacip/gerekli oluşunu ayette geçen “لعل” kelimesine de bağlamaktadır. O söz konusu kelimenin zahiri anlamına yorumlanamayacağını söyler. Zira “لعل” sözcüğü “teraccî” ifade eder⁵⁰ ve bu anlamın Allah hakkında kullanılması düşünülemez. Bu nedenle zahiri anlamını vermenin

⁴⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Müstaşfa min 'ilmi'l-uşûl*, thk. Muhammed b. Süleyman el-Aşkar (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1997), 1/284.

⁴⁵ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usulu's-Serahsî* (Beyrut: Dârul-Marife, ts.), 1/322-324.

⁴⁶ Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. İdris b. Abdurrahman el-Malikî el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, thk. Abdurrauf Sa'd (Kahire: Şirketu't-Tibaati'l-Feniyyeti'l-Mutahide, 1973), 358.

⁴⁷ Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *el-Udde fi usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mubarekî (b.y.: y.y., 1990), 3/859-862.

⁴⁸ Ebu Huseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/110.

⁴⁹ Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/345.

⁵⁰ Teraccî: Meydana gelmesi yakın, vukuu mümkün ve kolay olan. Bk. Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, thk. Muhammed Muyuddin Abdulhamid (Mısır: Matbaatu's-Saade, 1963), 149.

ma'zur görüldüğü durumlarda kelime mecaz anlama hamledilir. Burada beklentiden kasıt karşı taraftan bir talepte bulunmaktır. Yüce Allah'tan gelen talep emirdir, emir ise vücûb ifade eder.⁵¹

Yaptığı dilsel tahlillerden biri de “taife” sözcüğünü sayıları ilim ifade etmeyen bir grup olarak yorumlamasıdır. Çünkü fırka üç kişiden oluşmaktadır. Taife ise bir veya iki kişiden meydana gelmektedir. Bir veya iki kişinin sözü kesin bilgi ifade etmeyeceğine göre, bu ayeti kerimede haber-i vâhid ile amel etmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle haber-i vâhidle amel etmek vaciptir.⁵²

Râzî'nin de belirttiği gibi bu ayetin savaş veya barış ortamından bahsediyor olması muhtemeldir. Ayrıca dinde fakih olacakların, geride kalanlar mı yoksa sefere katılmış olanlar mı olacağı hususu da tam olarak net değildir.⁵³ Bu nedenle ilk bakışta problemsiz gibi görünse de bu ayette neyin kastedilmiş olabileceği tartışılmıştır.⁵⁴

Bu durum Türkçe meallere de yansımıştır. Örneğin Diyanet mealinde ayet savaş ortamından bahsederken⁵⁵ başka meallerde ise ayette barış ortamı konu edinilmiştir.⁵⁶

Bu ayetle ilgili değerlendirmelerde bulunan Rudi Paret makalesinin başında ayetin yaklaşık olarak tercümesinin şu şekilde verilebileceğini söyler:

“Mü'minler kesinlikle hep birden yolculuğa çıkamazlar. Dini öğrenmeleri için ve geri döndüklerinde toplumlarını (ilâhî azaba karşı) uyarmaları için onların her bir kesiminden (hiç olmazsa) bir grup yolculuğa çıksa olmaz mı? Belki (böylece) korkarlar (ve akıllanırlar).”

⁵¹ Râzî, *el-Mahşûl*, 4/346.

⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/172.

⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/170-172.

⁵⁴ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşki eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Âzim*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1998), 4, 206-207.

⁵⁵ Diyanet meâlinde ilgili ayet şu şekilde tercüme edilmiştir: “(Ne var ki) mü'minlerin hepsi toptan seferber olacak değildir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyararak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar.” Ayrıca bu tercüme dipnot düşünülmüş ve dipnotta bu durum açıkça şu şekilde beyan edilmiştir: “Tebük seferinden sonra Hz. Peygamber, küçük bir birlik çıkarmıştı. Seferden geri kalanlar hakkında inen âyetlerin de etkisi ile bu defa herkes bu birliğe katılmış, din konusunda köklü bilgi sahibi olmak üzere meşgul olacak kimse kalmamıştı. Bu âyette, ilmin cihad kadar önemli olduğuna, biri olmadan öbürünün olmayacağına dikkat çekilmektedir.” Bakınız: Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), Tevbe 9/122.

⁵⁶ İlgili ayet şu şekilde tercüme edilmiştir: “Fakat (yeni) mü'minlerin (dini öğrenmek için) cumhur cemaat yola koyulmaları doğru olmaz; onlar arasından her gruptan birileri (Medine'ye doğru) yola çıkmalı, dinde derin bir anlayış ve ilim elde etmek için (orada) çaba harcamalı ve kendi toplumları arasına geri döndükleri zaman da, onları uyarmalı değil mi; belki de böylece (ileride doğacak) birtakım mahzurlar (önceden) engellenmiş olur.” Bk. Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010), Tevbe 9/122.

Paret, lafzi denilebilecek böyle bir tercümeden ayetin ne demek istediğinin kesinlikle anlaşılamayacağına dikkat çekmekte ve şunları dile getirmektedir:

“Bir kere, tercümede 'sefere çıkmak' şeklinde çevrilen nefere filinin tam olarak ne anlama geldiği açık değildir. İkincisi; *li-yetefakkahû fi'd-dîni* "dini öğrenmeleri için" ifadesinin nasıl anlaşılması gerektiği ve cümleye kimin fail takdir edileceği belli değildir; -en yakın özne durumunda ve gramatik olarak pekâlâ mümkün olan-sefere çıkan grup mu, yoksa geride kalan büyük kitle mi?”⁵⁷

Dinde fakih olacakların, kimler olduğu -geride kalanlar mı yoksa sefere katılmış olanlar mı-hususunu tefsir kitaplarımızda da tartışılmıştır.⁵⁸ Farz edelim ki, “*li-yetefakkahû fi'd-din*” cümlesinin öznesi olarak sefere çıkması gereken grup kastedilmiş olsun ve nefere de gerçekten ‘bir savaş için sefere çıkmak’ anlamına gelsin diyen Rudi Paret, bu gibi bir durumun yani bir savaş girişimine katılmış olmanın, dini meseleleri öğrenmeye ne gibi bir katkı sunacağını sorgulamaktadır. Geriye sadece, dini öğrenecek olanların sefere çıkanlar değil, savaştan geri kalan büyük kitle olması alternatifinin kaldığını söyleyen Paret, böyle bir yorumun da tarihsel duruma uygun düşmediğini dile getirir. Çünkü ona göre bu görüşü benimseyen müfessirler ve tarihçilerin hareket noktaları, Hz. Peygamber’in her an yeni gelen bir vahyi tebliğ edebileceği düşüncesidir. Bu duruma göre Hz. Peygamber bir birlik gönderip kendisi savaşa katılmazsa, müminlerden bir kısmı mutlaka Medine’de kalmalıydı ki, gerektiğinde yeni vahiyleri öğrensinler ve daha sonra, bu vahyin tebliği sırasında savaşta bulunanlara aktarsınlar: *ve li-yunzirû kavmehum iza raca’û ileyhim*. Paret böyle bir yorumda bulunmanın da *li-yetefakkahû fi'd-din* ibaresinin alanını çok fazla daraltacağını, bu takdirde, ‘Din tederrüs etmenin’ yani nazil olan vahyin alınması ve muhafaza edilmesine indirgeneceğini söylemektedir. Ona göre “nefere” fiili bir savaş seferi değil, barışçı bir girişimdir. Bu ise İslam akidesi ve ibadet esasları hakkında Medine’de doğrudan doğruya peygamberin yanında malumat kazanmak amacıyla mühtedilerin, kendi yerleşim bölgelerinden ayrılmalarıdır.⁵⁹

Şunu belirtmeliyiz ki; tarihi bazı vakialarda Paret’in söylemiş olduğu bu durumu destekler mahiyettedir. Zira bazı kabileler Hz. Peygamber’in huzurunda İslam’a girmek için topluca Medine’ye gelmeyi gerekli görüyorlardı. Kimileri ise aslî memleketlerini terk edip Medine yakınlarına yerleşmeyi bile düşünüyorlardı. Rivayete göre Benû Abs kabilesi İslam’a girdiklerinde topraklarını satın

⁵⁷ Rudi Paret, *Kuran Üzerine Makaleler* drl. ve çev. Ömer Özsoy (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 72.

⁵⁸ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Camiu'l-Beyan fi Te’vili'l-Kur’an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 2000), 14/571; Ebu Muhammed Muhyissünne el Huseyn b. Mesud b. Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl fi Tefsîri'l-Kur’ân*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 1999), 2/403-404.

⁵⁹ Paret, *Kuran Üzerine Makaleler*, 72-74.

Medine'ye göçmeye kalkışmışlardır.⁶⁰ Müzeyne kabilesi ise Müslüman olduğunda 400 kişi birden Medine'ye hicret etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onları memleketlerine geri göndermiş ve her nerede olurlarsa olsunlar muhacir sayılacaklarını belirtmiştir.⁶¹ Paret, ayetin bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Ona göre ayette, müminlerin yerleşim bölgelerinden toptan ayrılıp Medine'ye gelmemeleri, bunun yerine her birlikten sadece bir grubun gelip yeni dini öğrenmeye ve daha sonra memleketlerine dönüp irşad ve inzar yoluyla İslam'ı orada tebliğ etmeleri kastedilmiştir.⁶²

Rağib el-İsfehanî “et-Taife” sözcüğü ile topluluğun kastedilmiş olabileceği gibi tek bir kişinin de kastedilmiş olabileceğini dile getirir.⁶³ Kanaatimizce ayet üzerinde düşünüldüğünde “et-Taife” kelimesi ile en az birkaç kişiden müteşekkil bir grubun kastedildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dilsel tahlillerden yola çıkarak bu ayetin haber-i vâhid'in delil oluşuna dayanak olduğunu söylemek güçlü bir ihtimal olmakla beraber kesin bir delil oluşu tartışılabilir. Zira burada Hz. Peygamber'in hayatta olduğu bir durum söz konusudur. Dolayısıyla verilen haberin Hz. Peygamber'e sorularak doğruluğunun teyid edilmesi mümkündür. Nitekim sahabiler kendilerine aktarılan haberlerin doğruluğu hususunda şüpheye düşüklerinde bizzat gelip duyduklarını Hz. Peygamber'e sormuşlardır.

Yukarıda zikrettiğimiz husus için bazı örnekler zikredilebilir. Örneğin Hz. Ali, Yemen'den Hz. Peygamber'in develerini getirdiğinde Hz. Fatıma'yı ihramdan çıkmış, boyalı elbise giymiş ve sürmelenmiş görünce, bunun uygun olmadığını söyler. Hanımı “bunu bana babam emretti.” der. Hz. Ali daha sonra Irak'tayken bu konuyla ilgili olarak şunları dile getirmiştir: “Onun bana aktardığını sormak için Hz. Peygamber'e vardım. Yaptığını beğenmediğimi söyledim. Hz. Peygamber'in bu konuda ona bir şey emredip etmediğini sordum. Hz. Peygamber ise şöyle buyurdu: “Doğru söylemiş, doğru söylemiş...”⁶⁴

Ayrıca rivayetlerde Dimâm b. Sa'lebe'nin gelip Hz. Peygamber'e “Ey Muhammed! Allah aşkına söyle gerçekten Allah mı seni tüm insanlara elçi olarak gönderdi?” Hz. Peygamber ‘Evet doğru’ buyurdu... ‘Günde beş vakit namazın farz olduğunu Allah mı sana emretti?’ Rasulullah ona ‘Evet’ buyurdular...⁶⁵

⁶⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1990), 1/225.

⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 1/222.

⁶² Paret, *Kuran Üzerine Makaleler*, 72-75.

⁶³ Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed er-Rağib el-İsfehanî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Ķur'ân*, thk. Muhammed Halil Aytanî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2005), 311-312.

⁶⁴ Müslim, “Hac” 147.

⁶⁵ Buhârî, “İlim” 6.

Sonuç olarak bu ayetten haber-i vâhid'in hücciyeti istinbat edilse bile söz konusu ayetin haber-i vâhid'in delil oluşuna kati bir şekilde kaynaklık ettiği iddiasına da ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Hucurat Suresi 6. Ayet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

“Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”⁶⁶

Haber-i vâhid'in delil oluşunu ispatlamak için yer verdiği bu ayetten sonra Râzî, tefsirinde her fasıkın verdiği haberin doğru olup olmadığını araştırıp tespit etmenin vacip olduğunu söylemektedir.⁶⁷

Ayrıca Râzî: “Burada yüce Allah'ın araştırılmasını istediği haber fasık kimsenin haberidir. Zira araştırmanın illeti “fasık” olma vasfıdır. Bu nedenle haberi getiren kimse fasık ise getirdiği haberin araştırılması gereklidir. Eğer haberi getiren fasık değilse, getirdiği haberi araştırmaya gerek yoktur.”⁶⁸ demektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bunların Hz. Peygamber dönemine mahsus olması muhtemeldir. Zira o dönemde alınan bir haberin bizzat Hz. Peygamber'e sorularak doğru olup olmadığını tespit etmek mümkündür. Her ne kadar bu ayetten haber-i vâhid'in delil oluşunu istinbat etmek mümkün olsa da bu ayetin kesin bir şekilde haber-i vâhid'in hücciyetini ispatladığını ve bütün çevrelerce bunun kabul edildiğini söylemek yerinde değildir. Çünkü bu tür istidlalde bulunanlar genellikle ayetin mefhum-u muhalef delilini esas alırlar. Yani fasık bir kimsenin getirdiği haberin araştırılması emredildiğine göre, ahlaklı, güvenilir ve adil olan birinin getirdiği haberin araştırılmasına gerek yok demektir. Âyetin mefhum-u muhâlefetinden yola çıkılarak yapılan bu çıkarım, herkes tarafından kabul edilmemektedir. Zira fıkıh ekolleri arasında bile bu konu tartışmalıdır. Örneğin Hanefiler mefhum-u muhâlefet delilini hüküm istinbatında elverişli bir yöntem olarak kabul etmezler.⁶⁹

1.3.2. Mütevatir sünnet

Haber-i vâhid'in fikhî-amelî konularda delil oluşu için Râzî'nin öne sürdüğü argümanlardan biri de mütevatir sünnettir. Râzî bu hususa, Hz. Peygamber'in Müslüman olan kabilelere elçiler göndermesini örnek verir. Ona göre Hz. Peygamber, Kur'an ve ahkâmını öğretmek üzere çevredeki kabilelere elçiler göndermiştir. Râzî'ye göre bu elçilerin sayısı tevatür seviyesine ulaşmamaktadır.

⁶⁶ Hucurât 49/6.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 28/99.

⁶⁸ Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/364-366.

⁶⁹ Vehbe Zuhaylî, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2010), 171.

Dolayısıyla kabileler kendilerine ahad yolla iletilen bu haberlere herhangi bir itirazda bulunmamışlardır. Bu da haber-i vâhid'in delil oluşunu ispatlamaktadır.⁷⁰

Görüldüğü üzere kabileler elçiler tarafından tebliğ edilen emirleri şahid istemeden kabul etmişlerdir. Bu da o dönemde haber-i vâhid ile amel edildiğini ve haberlerin kabulünde tevatür derecesinin aranmadığını göstermektedir.

1.3.3. İcma

Haber-i vâhid ile amel etmenin gerekli olduğunu ve bu konuda sahabe icma'nın bulunduğunu dile getiren Râzî, icma'nın varlığını iki şekilde ortaya koymaya çalışır:

1.“Sahabiler doğruluğu kesin bir şekilde bilinmeyen haber-i vâhidlerle amel etme hususunda icma' etmişlerdir. Bu nedenle ahad haberlerle amel etmek gerekir.” diyen Râzî, bazı sahabilerin ahad haberlerle amel ettiğini ve hiçbir sahibinin bu konuya itirazda bulunduğunun nakledilmediğini söyleyerek onların bu sukûtunun icma' olduğunu dile getirmiştir.⁷¹

Râzî, delilini temellendirmek için kendi tabiriyle “tevatüren rivayet edilen ”Sakîfetü Benî Sâide'de Hz. Ebu Bekir'in Ensar'a karşı delil olarak getirdiği “İmamlar Kureyş'tendir.”⁷² hadisini getirir. Zira Ensar bunu duyunca “nasıl olurda doğruluğu kesin olmayan bir haberi bize karşı delil olarak kullanırsın” dememişlerdir. Aksine bu habere hiç kimse itirazda bulunmayıp kabul etmişlerdir. Râzî, bu olaydan yola çıkarak haber-i vâhidle amel etmenin sahabe nazarında genel geçer bir kural olduğu sonucuna varır.⁷³

Râzî'nin delilini temellendirmek için getirmiş olduğu “İmamlar Kureyş'tendir.” hadisi de son derece tartışmalı bir hadistir. Bu hadisin Hz. Peygamber'e ait olmayıp sonradan merfu hale getirildiği ifade edilmektedir.⁷⁴ Râzî'nin bu konuda sahabe icma'nı delil olarak getirmesi de tartışmasız kabul edilen bir husus değildir. Zira varlığından söz ettiği söz konusu icma' sukutî icma'dır. Sukutî icma'nın hüccet olup olmadığı ise ihtilafıdır. Zira Şafiîler ve Malikîler Sukutî icma'ı ne icma' olarak ne de hüccet olarak kabul ederlerken, Hanefi ve Hanbeliler ise sukutî icma'nın hem icma olduğunu hem de kat'i bir delil olduğunu söylemişlerdir.⁷⁵

2. Sahabenin haber-i vâhid ile amel ettiğini aktaran haberlere baktığımızda, bu haberler her ne kadar müstakil olarak tevatür seviyesine ulaşmasalar da tevatür seviyesine yükselen bir ortak

⁷⁰ Râzî, *el-Maḥṣûl*, 4/366-367.

⁷¹ Râzî, *el-Maḥṣûl*, 4/367.

⁷² Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Kitâbu'l-Musanneffî'l-ehâdîs ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hut (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1989), 6/403.

⁷³ Râzî, *el-Maḥṣûl*, 4/367.

⁷⁴ Geniş bilgi için bk. Mehmed Said Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 21-175.

⁷⁵ Zuhaylî, *el-Vecîz*, 52.

nokta/kadr-i müşterek söz konusudur. Bu tür haberlerin hepsinde ortak nokta ‘sahabenin kendisine gelen haber-i vâhid ile amel etmesidir.’ Konuyla ilgili olarak Râzî şu örneklere yer verir:

a) Hz. Ebubekir’in kendisine gelen ve mirastan payını isteyen nineye Muhammed b. Mesleme ve Muğire b. Şu’be’nin verdiği bilgi doğrultusunda hüküm vermesi;⁷⁶

b) Hz. Ömer’in cenin hususunda: “Rasullullah’ın cenin diyeti hakkında hükmünü işiten varsa, Allah için söylesin” ifadesi üzerine Hamel b. Malik ayağa kalkarak Hz. Peygamber’in bu hususta “ğurre⁷⁷ gerekir” diye hüküm verdiğini haber verir. Hz. Ömer “Eğer bunu duymasaydık bu konuda başka bir hüküm verecektik”⁷⁸ demesi,

c) Hz. Ali’nin ravilere yemin ettirdiği ve Hz. Ebubekir’e ise yemin ettirmeksizin rivayetini kabul ettiği meşhurdur.⁷⁹

Râzî, asr-ı saadet’te bir kişinin vermiş olduğu haberle amel edildiğini gösteren daha birçok örnek zikretmektedir.⁸⁰ Bu örneklerden yola çıkan Râzî, haberi getiren kişinin dinde güvenilir olup zabtı sağlam olduktan sonra tek kişi olmasının bir sakıncası olmadığını ifade etmektedir.

1.3.4. Kıyas

Râzî’nin haber-i vâhid’in hücciyeti için getirdiği delillerden biri de kıyastır. Râzî’ye göre doğru olduğu kesin bir şekilde bilinmeyen bir haberin yani haber-i vâhid’in fetva ve şahitlik hususunda kabul edildiği yönünde bir görüş birliği bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tür haberler fetva ve şahitlikte kabul edildiği gibi rivayetlerde de kabul edilmelidir.⁸¹

1.3.5. Akıl

“Aklen haber-i vâhidle amel, olası muhtemel bir zararın def edilmesini gerektirir.” diyen Râzî, bu nedenle onunla amel etmenin vacip olduğunu söyler.⁸² Görüldüğü üzere Râzî, zarardan kaçınma ilkesine dikkat çekerek haber-i vâhid’in delil oluşunu aklî olarak gerekçelendirmeye çalışmıştır.

⁷⁶ Müslim, “Adap” 33, 34, 36; Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/369.

⁷⁷ Düşürülen cenin için ödenmesi gereken tazminata gurre denilir. Gurre sözcüğüyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbu’l-Luġa*, thk. Muhammed Avd Murib (Beirut: İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 2001), 8/15-16; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Garîbu’l-Hadîs*, thk. Abdullah el-Cubûrî (Baġdat: Matbaatu’l-‘Anî, 1977), 1/272; Muhsin Koçak, “Gurre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/211-212.

⁷⁸ Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hüsrevî el-Horasanî el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beirut: Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 2003), 8/198; Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/370.

⁷⁹ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-Humeydî, *Musnedu’l-Humeydî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Daranî (Dımaşk: Dâru’s-Saka, 1996), 1/149-150, (Hadis no:4-5); Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/373.

⁸⁰ Geniş bilgi için bk. Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/367-376.

⁸¹ Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/386.

⁸² Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/388.

Râzî, *el-Esâsü't-Takdîs* adlı eserinde, haber-i vâhid'in inanç konularında delil olarak kullanılamayacağını savunurken buna karşılık burada haber-i vâhid'in kabulü noktasında ısrarcı bir tavır sergilemiş ve yukarıda zikrettiğimiz hususları da bu görüşünü temellendirmek için zikretmiştir.⁸³

1.4. Ahad haberlerle amel etmenin şartları

Öncelikle ahad haberlerle amel etme hususunda hadisçiler tarafından böyle bir başlığın kullanılmadığını söylemeliyiz. Zira hadisçiler daha çok hadisleri isnad açısından tetkik etmişlerdir. Fakat aşağıda sıralayacağımız şartlardan bazılarının hadisçiler tarafından da ahad haberle amel etmede şart olarak kullanıldığını da belirtmeliyiz.

Râzî söz konusu şartları üç kısma ayırır:

- A) Ravide bulunması gereken şartlar
- B) Haberin kaynağında bulunması gereken şartlar
- C) Haberin kendisinde bulunması gereken şartlar.⁸⁴

1.4.1. Ravide bulunması gereken şartlar

Râzî'ye göre bir ravinin rivayet ettiği haberin kabul edilebilmesi için ravide bulunması gereken beş şart vardır. Bunlar:

1.4.1.1. Akıllı olması

Hadisi rivayet eden ravinin akıllı olması gerekir. Râzî'ye göre mümeyyiz olmayan çocuk ile delilerin hadisi zabt edemeyecekleri ortadadır. Bu nedenle onların rivayetleri kabul edilmez.⁸⁵

1.4.1.2. Mükellef olması

Ravinin rivayet ettiği haberin kabul edilebilmesi için şart koşulan hallerden biri de mükellef olmasıdır. Bu nedenle mükellefiyet şartını taşımayan çocukların rivayet ettiği haberler üç nedenden dolayı kabul edilmemiştir:

a) Fasık kimsenin rivayeti kabul edilmediğine göre çocukların rivayeti hayli hayli kabul edilmemelidir. Zira fasık Allah'a kasten yalan atfetmenin büyük bir günah olduğunun bilincindedir. Ama çocuk ise böyle bir bilinçten mahrumdur.

b) Çocuğun verdiği haber yani sözü zan bile ifade etmez. Bu nedenle onun sözüyle amel edilmez.

⁸³ Kanarya, *Hadisin Fıkıh Usulunde Kaynak Değeri*, 135.

⁸⁴ Râzî, *el-Mahşûl*, 4/393.

⁸⁵ Râzî, *el-Mahşûl*, 4/393.

c) Mümeyyiz değilse haberleri karıştırmaları söz konusudur. Eğer mümeyyiz ise bu seferde mükellef olmadığından yalan söylemesine engel bir durum yoktur. Bu nedenle ister mümeyyiz olsun ister olmasın vermiş olduğu haber ile amel edilmez.⁸⁶

Hadisi çocuk yaşta öğrenip, nakletme esnasında buluğ çağına ulaşmış kimselerin rivayetleri ise dört nedenden dolayı kabul edilmiştir:

a) Bu konuda sahabe icma'ı vardır. Zira sahabiler İbn Abbas, İbn Zübeyr ve Numan b. Beşir'in rivayetlerini "buluğdan önce ve sonra öğrendikleri" ayırımına tabi tutmadan kabul etmişlerdir.

b) Çocukların rivayet meclislerinde bulunmaları hususunda görüş birliği olması

c) Küçükken öğrendiği bir hadisi, buluğa erdikten sonra rivayet etmesi onun söz konusu hadisi iyice zabt ettiğini gösterir.

d) Küçükken şahit olduğu bir duruma şahitlik edebileceği hususunda genel bir görüş birlikteliği vardır. Bu durum rivayet için de geçerlidir.⁸⁷

1.4.1.3. Müslüman olması

Kendisinden hadis alınabilecek kimsede bulunması gereken özelliklerden biri de ravinin Müslüman olmasıdır. Râzî bu şartı zikrettikten sonra bu konuda iki hususa değinir:

a) Dinleri gereği yalandan sakınma hususunda titiz davranıyor olsalar bile gayrimüslimlerin rivayetleri kabul edilmez.

b) Ehl-i kiblede tekfir edilen kimseler (örneğin Mücessime gibi): Bu tür kimselerin rivayetlerinin kabul edilip edilmeyeceği hususunda Râzî şu açıklamaları yapar:

"Böyle bir durumda olan ravinin bağlı olduğu mezhep, yalan söylemeyi helal saymıyorsa rivayeti kabul edilir, değilse kabul edilmez."⁸⁸

Râzî'nin bu konuda dile getirdiği hususlar genel olarak doğru olmakla beraber istisnai durumların olabileceği ihtimali kanaatimizce göz ardı edilmemelidir. Örneğin Medine'de sadece Müslümanlar değil Yahudiler de yaşamaktaydı. O halde, o dönemde cereyan eden bir olay hakkında onların malumatları olabilir. Demek istediğimiz eğer İslam'ın temel esasları hakkında bir şey naklediliyorsa kabul edilmemesi gerekir. Fakat hayatın akışıyla veya o dönemde cereyan eden olaylarla ilgili onlarda da bazı bilgiler olabileceği ve onlardan yararlanma ihtimalinin bulunabileceği göz ardı edilmemelidir. Zira birtakım olaylarda onlar bizzat taraf olmuşlardır. Örneğin Hayber savaşında olayın bir tarafı da Yahudilerdir. Onlarda bir şekilde bu olay hakkında sonraki nesillere

⁸⁶ Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/394.

⁸⁷ Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/394-395.

⁸⁸ Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/395-396.

aktarımda bulunmuşlardır. Olayın dinle ilgisi olmayan yönlerinin veya bu olayla ilgili bazı eksik bilgilerin onların malumatıyla doldurulması normal bir durum olarak karşılanabilir. Nitekim yapılan araştırmalarda ilk dönem meğâzî ve siyer yazarlarının gerekli gördükleri hallerde Ehl-i kitap'tan veya Müslüman olmayan kimselerden nakillerde bulunduğu tespit edilmiştir.⁸⁹

Ehl-i kiblede tekfir edilen kimselerin rivayetlerinin kabulünde, ravinin bağlı bulunduğu mezhebin yalanı helal ve caiz saymaması şartı koşulmuştur. Aynı durumun ehl-i sünnetten olmasına rağmen yalan söylemeyi caiz gören hatta bunu sevap kazanma adına yapan kimseler için de uygulandığını belirtmeliyiz.⁹⁰ Üstelik bu kimseler bu işi sevap kazanma amaçlı yapmakta ve yaptıkları işin peygamberin aleyhine değil lehine olduğuna inanmaktadırlar.⁹¹

1.4.1.4. Adaletli olması

Râzî, adaleti takva ve mürüvvetten ayrılmamayı sağlayan meleke şeklinde tanımlamıştır. Ravinin adil sayılabilmesi için büyük günahlardan sakınması ve küçük günahlarda ısrar etmemesi şahsiyetini ve onurunu zedeleyen söz, fiil ve davranışlardan da uzak durması gerekir.⁹²

Bir kimsenin adalet sahibi olup olmadığının bilinmesi hususunda Fahreddin er-Râzî iki yöntem zikretmektedir:

1. İhtibar: İhtibar, rivayeti alınacak şahsın araştırılıp soruşturulması, denenmesi ve rivayetlerinin sika ravilerin rivayetleriyle karşılaştırılmasıdır. Râzî'nin değinmiş olduğu bu husus oldukça önemlidir. Zira bir kimsenin adil olup olmadığını tespit etme noktasında ilk başvurulacak yöntem bu olmalıdır. Fakat Râzî bu yöntemin ne olduğu ve nasıl uygulanacağı ile ilgili hiçbir bilgi zikretmemiştir.⁹³

2. Tezkiye: Tezkiye ravinin başka kimseler tarafından ta'dîl edilmesidir. Râzî, tezkiye hususunda da klasik hadis usulünde yer alan benzer kriterleri sıralamıştır.

Cerh ve tadil konusunda hadisçilerden farklı düşünen Râzî, hadisçilerin cerh-tadil konusunda yapmış oldukları çalışmaların matematiksel bir kesinlik taşımadığını burada dile getirmemiştir.⁹⁴ Bu da Râzî'nin cerh ve tadil hususunda klasik hadis usulü âlimleriyle aynı görüşü paylaştığı sonucuna

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Fuat İstemi, *Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 90-95.

⁹⁰ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Âsârü'l-merfû'a fi'l-ahbari'l-mevzua*, thk. Muhammed Said Beysunî Zeglul (Bağdat: Mektebetu'ş-Şarki'l-Cedid, ts.), 15.

⁹¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şafîî, *el-Le'âli'l-maşnû'a fi'l-eḥâdîsi'l-mevzû'a*, thk. Ebu Abdurrahman Salah b. Muhammed Uveyde (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), 2/389-390.

⁹² Râzî, *el-Mahşûl*, 4/398-399.

⁹³ Râzî, *el-Mahşûl*, 4/408.

⁹⁴ Râzî, *el-Mahşûl*, 4/408-412.

götürebilir. Hâlbuki *Esasu't-Takdis* isimli eserinde olduğu gibi cerh ve ta'dil ile ilgili sonuçların bireysel ve zanni olduğu burada da ortaya konulmalıydı.⁹⁵ Sonuç olarak geçmişte muhaddislerin raviler hakkında yaptıkları çalışmaların ve vardıkları neticelerin bir kanaat ve ictihad olduğu unutulmamalı ve bu sonuçlar tartışmasız birer gerçek olarak algılanmamalıdır.⁹⁶ Bir ravi hakkında verilen hükmün nihai olmadığı bilinmeli, geçmiş ulemanın bu konudaki görüşlerinden de istifade ederek ravi hakkında bir kanaat belirtilmelidir. Bir ravinin adil olup olmadığını tespit ederken, ön yargıların şahsi kırgınlık ve çekişmelerin, mezhep taassubu ve çıkar çatışmalarının göz önünde bulundurulması gerekir. Ayrıca ravi değerlendirmelerinde bu tür faktörlerin ne derece etkili olduğu da titizlikle tetkik edilmelidir.⁹⁷

1.4.1.5. Zabt sahibi olması

Buradaki ravinin hafızasının güçlü olması gerektiği kastedilmiştir. Zabt sahibi olduğu söylenen kişinin hiç hata etmediği söylenemez. Zira herkes hata edebilir. Bu nedenle Râzî bazen yanlış yapan kimselerin zabt sahibi sayılmasında bir beis görmemektedir. Mühim olan bu hataların az olmasıdır. Eğer söz konusu hatalar doğrularla eşit veya daha fazlaysa ravinin rivayetleri terk edilir.

Râzî, zabtında hata olan kimseleri iki kısma ayırır:

1. Tabiatı gereği ezberlemeye güç yetiremeyen hafızası son derece zayıf kimseler. Râzî bu tür kimselerin rivayetlerinin kabul edilmemesi gerektiğini söyler.

2. Kısa hadisleri ezberleyebilen fakat uzun hadisleri ezberleyemeyen kimseler.⁹⁸ Râzî bu tür kimselerin ezberlemeye güç yetirecek türden rivayetlerinin kabul, ezberlemeye güç yetiremeyecek türden rivayetlerinin ise terk edilmesi gerektiğini söyler.⁹⁹

Şunu belirtmemiz gerekir ki; raviler hakkında yapılan incelemelerin matematiksel bir kesinlik ifade ettiği söylenemez. Öyle ki, cerh ve tadil eserlerinde raviler hakkında çelişkili değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Örnek vermek gerekirse; Ebû Hanîfe'nin (150/767) "Câbir el-Cu'fî" den (128/746) daha çok yalan söyleyen kimseyi görmedim." dediği nakledilmektedir. Hâlbuki başka âlimler onun hadis rivayetinde güvenilir biri olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁰⁰ Benzer bir şekilde Ebû Hanîfe'nin; "Atâ el-Horasânî (135/752) ve Haris el-A'ver'den (65/684) daha doğru sözlü birini görmedim" dediği aktarılmıştır. Fakat kaynaklar incelendiğinde bu iki râvinin bazı âlimlerce zayıf

⁹⁵ Râzî, *Esâsü't-takdîs*, 215-219.

⁹⁶ M. Hayri Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 157. (Bu konuda daha geniş bilgi için söz konusu kitabın "Cerh ve Ta'dilin Problemleri" adlı başlığa bakılabilir, 147-246.)

⁹⁷ M. Hayri Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 143. (Ayrıca bu eserde 'adalet' konusunda dikkat edilmesi gereken başlıca noktalar zikredilmiştir. Geniş bilgi için bk. 143-144)

⁹⁸ Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/413.

⁹⁹ Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/413-414.

¹⁰⁰ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003). 3/385.

kabul edildiği görülmektedir.¹⁰¹ O halde bir ravinin zabt açısından güvenilirliğini ortaya koymak için, kaynaklarda yer alan rivayetlerinin ele alınıp incelenmesi ve tetkik edilmesi gerekmektedir. Şayet rivayetleri güvenilir kabul edilen başka ravilerin rivayetleri ile uyuyorsa o takdirde ravi güvenilir kabul edilecektir. Yok, eğer farklılık arz ediyorsa farklılığın azlığı ve çokluğuna göre, zayıf hatta güvenilirmez olduğuna hükmedilebilir.¹⁰²

Sonuç olarak geçmiş ulemanın bir ravi hakkında vermiş olduğu “zabt sahibi” tabiri o kimsenin yüzde yüz zabt yönünden kusursuz olduğu anlamına gelmez. Ayrıca ravilerin zabt yetenekleri hakkında kaynaklarda zikredilen bilgilerin bu konuda söylenmiş son söz olmadığı bilinmelidir.¹⁰³ Zira ne kadar mükemmel olursa olsun her muhaddis ve ravinin yanılacağı ve hataya maruz kalabileceği insan olmanın bir gereğidir.¹⁰⁴

1.5. Ravinin hadis rivayetinde bulunabilmesi için gerekli olan şartlar

Râzi, bu başlık altında ravinin bir haberi nakledebilmesi için bazı şartların gerekli olduğuna dikkatleri çekmektedir. Râzi, bu şartların varlığı halinde ravinin rivayet edeceği haberi aktarmasında bir beis görmemektedir. Ona göre bir ravinin rivayette bulunabilmesinin öncelik sırasına göre çeşitli kriterleri vardır. İlgili kriterleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hadisleri hadis hocasına arz ettiğini veya hocasından duyduğunu hatırlamasıdır. Eğer bununla birlikte ravi hocasının kendisine okuduğu hadislerin lafızlarını ve okunma zamanını hatırlıyorsa bu hadisleri rivayet etmesinde hiçbir beis yoktur.

2. Eğer bir kitapta bulunan bütün hadisleri kıraat ettiğini ve şeyhinden duyduğunu biliyorsa fakat kıraat lafızlarını ve zamanını hatırlamıyorsa hadisleri duyduğu bilindiği için o kitabı rivayet etmesi caizdir.

3. Kitapta bulunan hadisleri hocasından işitmediğini biliyorsa böyle bir durumda ravinin kitabı rivayet etmesi caiz değildir.

4. Kitabı kıraat ettiğini veya hocasından işittiğini hatırlamamasına rağmen kendi el yazısını görüp tanınması durumunda ihtilaf edilmiştir. İmam Şafi'î böyle bir durumda kitabı rivayet etmesinin caiz olabileceğini dile getirmiştir. İmam Muhammed ve Ebu Yusuf da bu konuda İmam Şafi'î ile aynı

¹⁰¹ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud vd. (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997). 2/449; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî el-Mekkî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, thk. Abdulmutî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984). 3/405-407.

¹⁰² Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 145. (Ayrıca bu eserde ravilerin “zabt” yeteneği hakkında daha sağlıklı bilgilere nasıl ulaşılabileceği konusu da irdelenmiştir. Bk. 144-147)

¹⁰³ Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 144-147.

¹⁰⁴ Ravinin zabt problemi ile ilgili olarak bk. Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 180-234.

görüştürdüler. Fakat Ebu Hanife böyle bir durumda kitabı rivayet etmenin caiz olmadığını dile getirmiştir.¹⁰⁵

1.6. Hadisin metninde bulunması gereken şartlar

“Bir hadisin sahih sayılıp kabul edilebilmesi için hadis metninin kat’î bir delille çelişmemesi gerekir.” Yukarıda aktardığımız bu söz Râzî’ye ait olup sahih hadisin şartları arasında sayılmıştır. Hadisçilerde sahih hadisin şartları arasında böyle bir şart zikredilmemiştir. Metin tenkidi ile ilgili söylenmiş en veciz sözlerden biri olan Râzî’nin bu sözü son derece önemlidir. Zira Râzî senedin sağlamlığı yanında hadisin metninin de kat’î dediğimiz Kur’an’a ve mütevatir sünnete aykırı olmamasını şart koşar. Böyle bir çelişki bulunduğu durumlarda Râzî, te’vilin mümkün olması halinde hadisin tevil edileceğini, te’vilin mümkün olmadığı durumlarda ise hadisin reddedileceğini belirtir.¹⁰⁶ Zira zan ifade eden ahad haberlerde herhangi bir yanlışlığa düşmemek için bunların Kur’an ölçüsüne vurulması gerekmektedir.¹⁰⁷ Burada vurgulanması gereken husus karşılaştığımız herhangi bir rivayetin kaynağı ve isnadı tespit edilip sağlamlığı test edildikten sonra kat’î bazı delillerle çelişip çelişmediğinin de ayrıca kontrol edilmesi ardından sahih olup olmadığına karar verilmesidir.¹⁰⁸

Sonuç

Fahreddin er-Râzî ahad haberlerin kesin bilgi ifade etmediğini söyler. Bu tür haberlerin kesin bilgi ifade etmemesinin sebeplerine değinen Râzî, gerekçe olarak uydurma haberlerin varlığı, ravilerin masum olmamaları, sahabilerin birbirlerini tenkit etmeleri, muhaddislerin hadisler hakkında vermiş oldukları hükümlerin mutlak doğrular olmayıp ihtihadi olduğu ve işitilen bir haberin aradan geçen uzun süreçten sonra rivayet edildiğinde hadisin lafızlarında meydana gelecek değişiklikleri gösterir. Bu nedenle de zan ifade eden bu tür haberlerin inanç ile ilgili hususlarda delil olamayacağını açıkça ortaya koyar.

Râzî’nin ahad haberlerle ilgili sıralamış olduğu bu gerekçeler çoğu zaman klasik hadis usulünde işlenmemiştir. Kanaatimizce ahad haberler değerlendirilirken bu tür hususların göz önünde bulundurulması hadis hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşma noktasında son derece yararlı olacaktır. Zira hadis hakkında verilen hükümlerin ihtihadi olduğu, ravilerle ilgili değerlendirmelerin mutlak doğruları temsil etmediği hususu kabul edildiğinde, bu bizi verilen hükümlerin nihai olmadığı sonucuna götürür ki buda kişiyi hadis hakkında detaylı bir araştırma ve incelemeye sevk eder. Bu

¹⁰⁵ Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/415-416.

¹⁰⁶ Râzî, *el-Maḥşûl*, 4/427-428.

¹⁰⁷ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 344-345.

¹⁰⁸ Metin tenkidinin esasları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 197-348.

nedenle hadislerle ilgili yapılacak çalışmalarda söz konusu hususların göz önünde bulundurulması son derece önem arz etmektedir.

Haber-i vâhid'in şer'i meselelerde delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı meselesine gelince, Fahreddin er-Râzî de diğer usûl âlimleri gibi Haber-i vâhid'in Şer'i meselelerde delil olarak kullanılabilmesini söylemektedir. Ayrıca haber-i vâhid'in hücciyetine delil olarak Kur'an, mütevatir sünnet, icma, kıyas ve akıl sıralamasını yapmaktadır.

Râzî, rivayet edilen haberin kabul edilebilmesi için ravide bulunması gereken şartları sıralarken yaptığı sorgulamalar ve vermiş olduğu ayrıntılı bilgilerle hadis araştırmacısına adeta beyin jimnastiği yaptırır. Ravinin adaleti konusu ele alınırken ravinin tezkiye edilmesinin yanı sıra 'ihtibar' (ravinin araştırılma) şartını da koşar. Bir hadisin sahih sayılıp kabul edilebilmesi için hadis metninin kat'î bir delille çelişmemesi gerektiğini dile getirir. Râzî'nin zikretmiş olduğu bu husus son derece önemlidir. Zira klasik hadis usulünde bir hadis sağlam bir senedle gelmiş ise genelde sahih kabul edilmiş ve metnin sıhhati yeterince sorgulanmamıştır. Bu nedenle metin tenkidi hususuna da değinen Râzî, senedin sağlamlığı yanında hadisin metninin de kat'î dediğimiz Kur'an ve mütevatir sünnete aykırı olmaması şartını koşar. Hadis söz konusu kat'î delillerden biriyle çeliştiği takdirde, hadisin tevil edilmesi gerektiğini söyler. Te'vilin mümkün olmadığı durumlarda ise Râzî, hadisin reddedileceğini açık bir şekilde belirtir.

Sonuç olarak hadislerle ilgili çalışmalarımızda daha sağlıklı bilgilere ulaşmak için klasik hadis usulünün yanı sıra fıkıh usulü âlimlerimizin konu ile ilgili görüşlerine ve sunmuş oldukları farklı metodolojilere de başvurmak gerektiği unutulmamalıdır. Böylelikle daha önce karşılaşılan birçok çıkmazın üstesinden gelinecek ve ortaya daha objektif veriler sunulabilecektir.

Extended Abstract

Fakhr al-Dīn al-Rāzī (d. 606/1210) occupies a central position in the history of Islamic thought, and his work *al-Maḥṣūl fī ‘ilm uṣūl al-fiqh* is considered one of the most significant compendiums of legal theory composed according to the methodology of the theologians (*mutakallimīn*). It is customary for scholars of legal theory (*uṣūl*) to incorporate discussions on Sunnah and Hadith within their methodological works, as the Sunnah constitutes the second primary source of Islamic legislation. In this context, al-Rāzī dedicates a substantial section of the aforementioned work, titled "The Book of Reports" (*Kitāb al-Akḥbār*), to discuss issues related to Prophetic traditions. The primary objective of this study is to investigate and analyze al-Rāzī's theory regarding *khābar al-wāḥid* (solitary reports) within the framework of *al-Maḥṣūl*, examining the validity of using such reports as evidence in practical legal matters (*al-aḥkām al-shar‘iyyah al-‘amaliyyah*), while highlighting the conditions and limitations he stipulates for their acceptance.

Before delving into the practical jurisprudential aspect, the study commences by examining al-Rāzī's stance on solitary reports in theological matters (*uṣūl al-dīn*) to provide a comprehensive view of his methodology. The research in this section concludes that the majority of scholars, primarily traditionalists (*muḥaddithūn*) and legal theorists, maintain that solitary reports yield only "speculative knowledge" (*ẓann*) rather than "definitive knowledge" (*‘ilm yaqīnī*). Based on this premise, al-Rāzī adopts the view—aligning with the majority—that *khābar al-wāḥid* is inadmissible as evidence in creedal matters, specifically regarding "Divinity" (*ilāhiyyāt*) and the attributes of God. Al-Rāzī justifies this position by arguing that creed requires absolute certainty free from doubt, whereas solitary reports are inherently speculative. This speculation arises because narrators are not immune (*ma‘ṣūm*) to error or forgetfulness, and the Companions themselves criticized one another, indicating the possibility of misconception. Furthermore, al-Rāzī reinforces his view by pointing to the problematic nature of "transmission by meaning" (*riwāyah bi'l-ma'nā*) and the lack of sufficient scrutiny by some hadith scholars regarding text and content criticism, all of which dilute the degree of certainty required for theological tenets.

However, the study reveals an apparent methodological divergence between al-Rāzī's stance in theology and his position in legal branches. While he categorically denies the probative value of solitary reports regarding divine attributes in his theological work *Ta'sīs al-Taqdīs*, he adopts a contrasting stance in *al-Maḥṣūl*, insisting on the obligation to act upon *khābar al-wāḥid* in practical legal rulings. To clarify this position, al-Rāzī rationally classifies reports into three categories: those known necessarily to be true, those known necessarily to be false, and those whose truth or falsehood

cannot be definitively ascertained. The study focuses on this third category, under which khabar al-wâhid falls, as there are no initial definitive indicators to prove its truth or falsehood.

The study extensively reviews and discusses the scriptural and rational arguments al-Râzî advances to establish the probative value (ḥujjiyyah) of solitary reports in jurisprudence:

Firstly, from the Qur'an: Al-Râzî relies on the "Verse of Nafar" in Surah At-Tawbah (9:122), interpreting the term ṭā'ifah (group) linguistically as a small number that does not reach the level of mass transmission (tawātur) and whose report does not yield necessary knowledge. Since God commanded caution based on their warning, it implies the obligation to act upon the report of a single person. He also cites the "Verse of Verification" (Tabayyun) in Surah Al-Hujurat (49:6), employing the concept of "divergent meaning" (mafhūm al-mukhālafah); since the command to verify is predicated on the reporter being a transgressor (fāsiq), the absence of this cause (transgression) when a just reporter ('adl) brings news negates the command to verify, thereby necessitating the acceptance of the report. Secondly, from the Sunnah: Al-Râzî argues that the Prophet (PBUH) sent individual Companions (such as Ali and Mu'adh) as judges and callers to various tribes and regions. Since these tribes were obliged to accept the rulings of these solitary envoys without requiring mass transmission, this serves as practical evidence for the authority of the solitary report.

Thirdly, Consensus (Ijmā') and Analogy (Qiyās): Al-Râzî points to the practical consensus of the Companions, as numerous accounts attest to their acceptance of solitary reports in various incidents without objection, constituting a tacit consensus (ijmā' sukūti). He also draws an analogy between "narration" (riwāyah) and "testimony and fatwa"; just as the Shari'ah permits reliance on overwhelming conjecture in accepting witness testimony and legal opinions, this principle extends to accepting the narration of a trustworthy person. Fourthly, Rational Proof: Al-Râzî formulates a rational argument based on the principle of "warding off probable harm" (daf' al-ḍarar al-maẓnūn). Reason dictates the obligation to act upon the solitary report because ignoring it entails the potential risk of falling into sin or missing a spiritual benefit, and warding off probable harm is obligatory both rationally and legally.

Regarding the criteria for acceptance, the study clarifies that al-Râzî was not satisfied with merely the apparent probity ('adālah) of the narrator but stipulated "testing" (ikhtibār) and investigation into the narrator's condition. One of the most significant findings of the study in this context is al-Râzî's strong emphasis on "textual criticism" (naqd al-matn). He stipulated that the content of a solitary report must not contradict definitive evidence (such as the Qur'an, Mutawātir Sunnah, or explicit reason). This is a core aspect of his methodology; he argues that no matter how sound the chain of transmission (sanad) is, it does not validate the text if it contradicts definitive principles. In cases of apparent conflict, al-Râzî decrees that the solitary report must be interpreted

(ta'wīl) to align with definitive evidence; if interpretation is impossible, he explicitly states that the report must be rejected, thereby prioritizing definitive evidence over speculative evidence. In conclusion, this paper provides a comprehensive analysis of how Fakhr al-Dīn al-Rāzī balances his rational theological inclination with adherence to scriptural texts, highlighting his role in establishing methodological rules for handling hadith that integrate both narration (riwāyah) and comprehension (dirāyah).

ملخص موسع

يحتل الإمام فخر الدين الرازي (ت 606هـ) مكانة مركزية في تاريخ الفكر الإسلامي، ويُعد كتابه "المحصول في علم أصول الفقه" واحداً من أهم المدونات الأصولية التي صُنفت وفق طريقة المتكلمين. ومن المعلوم أن علماء الأصول جرت عاداتهم على إدراج مباحث السنة والحديث ضمن مصنفاتهم الأصولية، لكون السنة المصدر الثاني للتشريع. وفي هذا السياق، خصص الرازي حيزاً واسعاً في كتابه المذكور تحت عنوان "كتاب الأخبار" لمناقشة القضايا المتعلقة بالحديث النبوي. تهدف هذه الدراسة بشكل رئيسي إلى استقراء وتحليل نظرية الرازي في "خبر الآحاد" من خلال كتابه "المحصول"، والبحث في إمكانية الاحتجاج به في الأحكام الشرعية العملية، مع تسليط الضوء على الشروط والقيود التي وضعها لقبوله.

وقبل الخوض في الجانب الفقهي العملي، استهلّت الدراسة ببحث موقف الرازي من خبر الآحاد في المسائل العقدية (أصول الدين) لتقديم رؤية شمولية لمنهجه. وقد خلص البحث في هذا المحور إلى أن جماهير العلماء، وفي مقدمتهم المحدثون والأصوليون، يذهبون إلى أن أخبار الآحاد تفيد "الظن" لا "العلم اليقيني". وبناءً على هذه القاعدة، تبنى الرازي -موافقاً للجمهور- الرأي القائل بعدم حجّية خبر الآحاد في الاستدلال به في العقائد، ولا سيما في "الإلهيات" وما يتعلق بذات الله تعالى وصفاته. ويعلل الرازي موقفه هذا بأن العقيدة تتطلب يقيناً جازماً لا يتطرق إليه الشك، بينما خبر الآحاد يفيد الظن؛ نظراً لأن الرواة غير معصومين من الخطأ والسهو، ولأن الصحابة رضوان الله عليهم قد نقد بعضهم بعضاً، مما يشير إلى احتمالية الوهم. كما يعزز الرازي رأيه بالإشارة إلى إشكالية "الرواية بالمعنى" وتقصير بعض المحدثين في نقد المتن والمحتوى، مما يضعف درجة اليقين المطلوبة في مسائل الاعتقاد.

بيد أن الدراسة كشفت عن مفارقة منهجية ظاهرة بين موقف الرازي في العقائد وموقفه في الفروع الفقهية. فبينما نجد الرازي في كتابه الكلامي "تأسيس التقديس" ينفي حجّية الآحاد في الصفات الإلهية نفيّاً قاطعاً، نجده في "المحصول" يتبنى موقفاً مغايراً ومصرّاً على وجوب العمل بخبر الآحاد في الأحكام الشرعية العملية (الفقه). ولتوضيح هذا الموقف، قام الرازي بتقسيم الأخبار عقلاً إلى ثلاثة أقسام: ما عُلم صدقه بالضرورة، وما عُلم كذبه بالضرورة، وما لا يُقطع بصدقه ولا بكذبه. وقد ركزت الدراسة على القسم الثالث الذي يندرج تحته خبر الآحاد، حيث لا توجد قرائن قطعية تثبت صدقه أو كذبه ابتداءً. وقد استعرضت الدراسة الأدلة النقلية والعقلية التي ساقها الرازي لإثبات حجّية خبر الآحاد في الفقه، وناقشتها بتوسع: أولاً، من القرآن الكريم: استند الرازي إلى "آية النفر"

في سورة التوبة: {فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ...}، حيث فسر لفظة "طائفة" بأنها تطلق لغةً على العدد القليل الذي لا يبلغ حد التواتر ولا يفيد قولهم العلم الضروري، وبما أن الله أوجب الحذر عند إنذارهم، دل ذلك على وجوب العمل بخبر الواحد. كما استدل بآية "التين" في سورة الحجرات: {إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوهُ}، مستخدماً "مفهوم المخالفة"؛ حيث إن الأمر بالتثبت معلل بفسق المخبر، فإذا انتفت العلة (الفسق) وجاء المخبر العدل، انتفى الحكم (وجوب التثبت)، ووجب قبول خبره والعمل به دون توقف.

ثانياً، من السنة النبوية: استدل الرازي بإرسال النبي صلى الله عليه وسلم الأحاد من الصحابة (كعلي ومعاذ رضي الله عنهما) قضاءً ودعاهً إلى القبائل والأمصار. ولما كانت القبائل ملزمة بقبول أحكام هؤلاء المبعوثين الفرادى دون اشتراط التواتر، كان ذلك دليلاً عملياً على حجية خبر الواحد.

ثالثاً، الإجماع والقياس: أشار الرازي إلى إجماع الصحابة العملي، حيث تواترت الآثار عن قبولهم لأخبار الأحاد في وقائع متعددة دون تكبير، مما يشكل إجماعاً سكوتياً. كما عقد قياساً بين "الرواية" و"الشهادة والفتوى"؛ فكما أن الشريعة أجازت الاعتماد على الظن الغالب في قبول شهادة الشهود وفتاوى المفتين، فإن الأمر ينسحب كذلك على قبول رواية العدل.

رابعاً، الدليل العقلي: صاغ الرازي برهاناً عقلياً مبنياً على قاعدة "دفع الضرر المظنون"، مفاده أن العقل يقضي بوجوب العمل بخبر الواحد لأن في تركه احتمالاً للوقوع في المفسدة أو تفويت المصلحة الشرعية، ودفع الضرر المظنون واجب عقلاً وشرعاً.

وفيما يتعلق بضوابط القبول، أوضحت الدراسة أن الرازي لم يكتفِ بالعدالة الظاهرة للراوي، بل اشترط "الاختبار" والبحث في حال الراوي. ومن أهم النتائج التي توصلت إليها الدراسة في هذا السياق، تركيز الرازي الشديد على "نقد المتن"؛ حيث اشترط ألا يخالف خبر الأحاد دليلاً قطعياً (كالقرآن الكريم أو السنة المتواترة). وهذه نقطة جوهرية في منهجه، إذ يرى أن السند مهما صح، فإنه لا يشفع للمتن إذا خالف النصوص القطعية. وفي حال التعارض الظاهري، يقرر الرازي وجوب تأويل خبر الأحاد بما يوافق الأدلة القطعية، فإن تعذر التأويل، صرح بوجوب رد الخبر، مقدماً بذلك الدليل القطعي على الدليل الظني.

ختاماً، تقدم هذه الدراسة تحليلاً وافياً لكيفية موازنة الفخر الرازي بين النزعة العقلية الكلامية والالتزام بالنصوص الشرعية، مبرزاً دوره في وضع قواعد منهجية للتعامل مع الأخبار تجمع بين الرواية والدراية. الكلمات المفتاحية: الحديث، السنة، خبر الواحد، فخر الدين الرازي، المحصول.

Kaynaklar / References

- Agitoğlu, Nurullah. "el-Mahsûl Adlı Eseri Çerçevesinde Şâfiî Usûlcü Fahreddin Er-Râzî'nin Hz. Peygamber'in Fiillerine Yaklaşımı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/17 (31 Ağustos 2017), 51-62.
- Apaydın, H. Yunus. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/355-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Beğavî, Muhammed Muhyissünne el Huseyn b. Mesud. b. Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî. *Mea'limu't-tenzil fi tefsiri'l-Kur'an*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1. Basım, 1999.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseny b. Ali b. Musa el-Hüsrevcirdî el-Horasanî. *es-Sünenü'l-kubra*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2003.
- Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahihu'l-Buharî*. Riyad: Mektebetu Dâru's-Selam, 1999.
- Bulut, Hasan. *el-Mahsul Bağlamında Fahreddin er Râzî'nin İçtihad Anlayışı*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcanî. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud vd. 9 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım. 1997.
- Çelik, İmam Rabbani. *Fahreddin Er-Râzî'nin Usûl Düşüncesinde Umûm Lafızların Mahiyeti (el-Mahsûl Örneği)*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Darekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî. *Sünenu'd-Darekutnî*. thk. Şuayb el-Arnautî-Hasan Abdulmünim Şilbî- Abdullatif Hirzullah- Ahmet Berhum. 5 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 2004.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 20. Basım, 2010.
- Ebu Huseyin el-Basrî, Muhammed b. Ali et-Tayyip Ebu'l-Hüseyn el-Basrî el-Mu'tezilî. *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*. thk. Halil Meysun. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Ebu Ya'lâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'. *el-Udde fi usûli'l-fikh*. thk. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mubarekî. b.y.: y.y., 2. Basım, 1990.
- Eraslan, Abdulvasıf. *Mu'tezile'de Haber Teorisi (Kâdî Abdülcebâr Örneği)*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.
- Eraslan, Abdulvasıf. "Kâdî Abdülcebâr'da Mütevâtir Teorisi". *Kader* 17/2 (Aralık 2019), 437-473. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.625421>.
- Eraslan, Abdulvasıf. "Basrâ Mu'tezile'sinin Son Dönem Temsilcisi Kâdî Abdülcebâr'a Göre Âhâd Haber". *Şarkiyat* 11/3 (Aralık 2019), 1156-1172. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.617227>.
- Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslâm Ansiklopedisi*. 14/349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî. *Tehzibu'l-Luğa*. thk. Muhammed Avd Murib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1. Basım, 2001.
- Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Esasu't-takdis*. Kahire: Mektebetu'l-Kulliyati'l-Ezheriyyeti bi'l-Kahire, 1986.

- Fahredden er-Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-gayb/et-Tefsîru'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1999.
- Fahredden er-Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *el-Maḥşûl - fi ilmi usûli'l-fikh*. thk. Cabir Feyyaz el-Alvanî. 6 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *el-Mustasfa fi ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed b. Süleyman el-Aşkar. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1997.
- Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber*. Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *Hilafetin Kureşliliği*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kureşî el-Humeydî. *Musnedu'l-Humeydî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Daranî. 2 Cilt. Dımeşk: Dâru's-Saka, 1. Basım, 1996.
- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Kitâbu'l-Musanef fi'l-ehadis ve'l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hut. 7 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1. Basım, 1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetu'n-nazar fi tavzihi Nühbeti'l-fiker*. Kahire: Dâru'l-Âsar, 1. Basım, 2002.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî. *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Muhammed Muyuddin Abdulhamid. Mısır: Matbaatu's-Saade, 13. Basım, 1963.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Âzim*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *Garîbu'l-hadîs*. thk. Abdullah el-Cubûrî. 3 Cilt. Bağdad: Matbaatu'l-'Anî, 1. Basım, 1977.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtu'l-kubra*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'an*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2010.
- İstemi, Fuat. *Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Kanarya, Bayram. *Hadisin Fıkıh Usulünde Kaynak Değeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Karâfî, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. İdris b. Abdurrahman el-Malikî el-Karâfî. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*. thk. Abdurrauf Sa'd. Kahire: Şirketu't-Tibaati'l-Feniyyeti'l-Mutahide, 1973.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Koçak, Muhsin. "Gurre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/111-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönünden Değeri*. Ankara: D .İ.B.Y., 1998.

- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhâlîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî. *el-Âsârü'l-merfu'a fi'l-ahbari'l-mevzua*. thk. Muhammed Said Beysunî Zeglul. Bağdat: Mektebetu'ş-Şarki'l-Cedid, ts.
- Müslim, Ebu Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisaburî. *Sahihu Müslim*. Riyad: Dâru's-Selam, 2. Basım, 2000.
- Paret, Rudi. *Kuran Üzerine Makaleler*. drl. ve çev. Ömer Özsoy. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995.
- Rağîb El-İsfehanî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed er-Rağîb el-İsfehanî. *el-Müfredat fi ğaribi'l-Ku'ran*. thk. Muhammed Halil Aytanî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 4. Basım, 2005.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. *Usûlu's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Suyutî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Lealiu'l-masnua' fi'l-ehadisi'l-mevzua'*. thk. Ebu Abdurrahman Salah b. Muhammed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1996.
- Suyutî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Şakir. Mısır: Mektebetu'l-Halebî, 1940.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Camiu'l-beyan fi te'vili'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 2000.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî. *el-Camiu'l-kebir/Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşar Avad Ma'ruf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1998.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *ed-Duafâu'l-kebîr*. thk. Abdulmutî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1. Basım. 1984.
- Yavuz, Salih Sabri. "Fahreddin er-Râzî'ye göre Epistemolojik ve İtikadi Açından Ahad Haber ve Kritigi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 17/3 (2004), 150-161.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/352-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yurdağür, Metin. "Esâsü't-Takdîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/358-359. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. 11/358.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tairihi ve Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilğrâmî el-Hüseyinî ez-Zebîdî. *Tâcu'l- Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1. Basım, 1994.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Turkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşar Avvad Ma'ruf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1. Basım, 2003.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Veciz fi usuli'l-fikh*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 5. Basım, 2010.